

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
KƏND TƏSƏRRÜFATI NAZİRLİYİ**

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT AQRAR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ELNUR ABİL OĞLU MƏMMƏDOV

**İXRACDAN DAXİL OLAN GƏLİRLƏRDƏN İSTİFADƏNİN
İQTİSADİ MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ**

5308.01 - “Ümumi iqtisadiyyat”

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

Gəncə - 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Kooperasiya Universitetində
yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

İqtisad elmləri doktoru, professor
Gəncəli Əziz oğlu Gənciyev

Rəsmi opponentlər:

İqtisad elmləri doktoru, professor
Füzuli Əziz oğlu Məmmədov

İqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mahir Məcid oğlu Məmmədov

Aparıcı təşkilat:

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
İqtisadiyyat İnstitutu

Müdafiə 30 iyun 2014-cü ildə, saat 14⁰⁰ - da Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin nəzdində fəaliyyət göstərən iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD.04.013 birləşdirilmiş dissertasiya şurasının iclasında aşağıdakı ünvanda keçiriləcəkdir:

Ünvan: Az 2000, Gəncə şəhəri, A.İsgəndərov küçəsi, 64, 2-ci mərtəbə.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat 29 may 2014-cü ildə göndərilmişdir.

**FD.04.013 birləşdirilmiş
dissertasiya şurasının
elmi katibi, i.f.d., dosent**

V.T.Əmrahov

İŞİN ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

Mövzunun aktuallığı. Müasir şəraitdə dünya miqyasında baş verən qloballaşma proseslərinin güclənməsi hər bir ölkənin iqtisadiyyatına kifayət qədər təsir etməkdədir. Bu təsir ilk növbədə, milli iqtisadiyyatların və onların ayrı-ayrı sahələrinin inkişafına yönəlir və milli iqtisadiyyatın bütövlükdə dünya bazar konyunkturundan asılılığını gücləndirir. Qloballaşma prosesinin destruktiv təzahürləri ilk növbədə inkişaf etməkdə olan ölkələrin formalaşmaqda olan milli iqtisadiyyatında önəmli təsirlərə malik olur. Məhz bu təsirləri azaltmaq və bütövlükdə ölkənin dünya iqtisadiyyatına bərabərhüquqlu integrasiyasını təmin etmək kimi məqsədlər dövlət siyasətinin prioritetlərinin müəyyənləşdirilməsinin vacib şərtlərindən biri hesab edilir. Respublikamızda bazar iqtisadiyyatına transformasiya yönümlü islahat və dəyişikliklər uğurla başa çatdırılmışdır. 1994-cü il sentyabrın 20-də dünyanın 8 ölkəsindən 11 iri neft şirkətinin iştirakı ilə imzalanmış və tarixə “Əsrin müqaviləsi” adı ilə düşmüş “Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” yataqlarının birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında” Saziş nəticəsində ölkə iqtisadiyyatına irihəcmli investisiyaların axını təmin edilmiş və hal-hazırda milli iqtisadiyyatda sürətli artım meyllərinə nail olunmuşdur. Lakin bununla belə, iqtisadiyyatın strukturunda daha çox sənaye sektorunun, o cümlədən neft sənayesinin üstün inkişafı özünü kəskin şəkildə büruzə verir. Qeyri-neft sektorunun mühüm tərkib hissəsini təşkil edən kənd təsərrüfatı və bütövlükdə aqrar sahədə isə iqtisadi artımın səviyyəsi nəzərə cəpacaq dərəcədə aşağıdır. Bundan əlavə, dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının əhəmiyyətli hissəsi də neft və qaz resurslarının satışından daxilolmalar hesabına təmin olunur. Odur ki, iqtisadiyyatın inkişafında mövcud disproporsiyaları aradan qaldırmaq və onun tarazlı inkişafını təmin etmək məqsədilə ixrac gəlirlərindən qeyri-neft sektoruna, o cümlədən aqrar sahəyə vəsait ayrılması təmin edilməlidir. Məhz belə bir şəraitdə iqtisadiyyatın strukturunda tarazlı inkişafı təmin etmək mümkün ola bilər. Aqrar sahəyə ixrac gəlirlərinin cəlb edilməsi isə kənd təsərrüfatına məqsədli investisiya proqramlarının reallaşdırılması yolu ilə həyata keçirilməlidir. Bununla da regionlarda, o cümlədən kənd ərazilərində iqtisadi və sosial baxımdan davamlı iqtisadiyyatın qurulmasına nail olmaq mümkündür. Aqrar sahəyə ixrac gəlirlərinin yönəldilməsi, eyni zamanda ekstensiv inkişafdan intensiv inkişafa keçidi də təmin etməlidir. Bütün bunlar ilk növbədə kənd təsərrüfatında elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərinin tətbiqini stimullaşdırmaqla yanaşı, kənd təsərrüfatında istehsalın innovasiya yönümlülüynün yüksəldilməsində də mühüm rol oynaya bilər. Aqrar sahəyə ixrac

gəlirlərinin yönəldilməsi müasir şəraitdə sahənin rəqabətə davamlılığının artırılmasına əhəmiyyətli təsir imkanına da malikdir.

Məlum olduğu kimi, qloballaşma şəraitində əmtəələrin, kapitalın, texnologiyaların, işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkəti təmin edilir. Məhz belə bir şərait rəqabətə davamlı məhsulların istehsal edilməsinin və onların daxili və xarici bazarlarda mövqeyinin möhkəmlənməsinin zəruriliyini şərtləndirir. Odur ki, aqrar sahəyə ixrac gəlirlərinin yönəldilməsi ilk növbədə, kənd təsərrüfatında rəqabətə davamlı istehsal prosesinin yaradılmasının ilkin şərtlərindən biri kimi çıxış edə bilər.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli, 800 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş və ölkəmizdə həyata keçirilən uğurlu sosial-iqtisadi siyasətin yeni bir keyfiyyət mərhələsinə qədəm qoymasının bariz nümunəsi sayılan “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının strateji hədəflərinə nəzər saldıqda, ölkəmizdə ixrac yönümlü iqtisadi inkişaf və aqrar sahənin inkişafı kimi məsələlərin Konsepsiyanın prioritetləri arasında təqdirəlayiq olaraq yer almış olduğunu aydın surətdə görmək mümkündür. Burada ölkə iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru üzrə adambaşına düşən ixrac həcmi 1000 ABŞ dollarına çatdırılmasının nəzərdə tutulduğu və bunun reallaşdırılması məqsədilə bazar iqtisadiyyatında sağlam rəqabəti təmin edəcək səmərəli dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsi, enerjiden səmərəli istifadəyə əsaslanmaqla yüksək əlavə dəyər yarada biləcək ixrac yönümlü iqtisadiyyata transformasiya və sosial-iqtisadi sahələrin inkişafına kompleks yanaşma kimi prinsiplərə əsaslanılması təminatında təcəssüm olunan təqdirəlayiq məqamlar öz əksini tapmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, aqrar sahə qeyri-neft sektorunun inkişafında önəmli rol oynayır. Aqrar sahəyə ixrac gəlirlərinin yönəldilməsi isə strateji əhəmiyyəti ilə seçilir. Bu yolla məqsədli maliyyə proqramlarının reallaşdırılması kənd təsərrüfatında səmərəli geniş təkrar istehsal prosesinin qurulmasına və dinamik inkişafın təmin edilməsinə əlverişli şərait yarada bilər. Bundan əlavə, istehsalın intensivləşdirilməsi hesabına daxili bazarda yerli ərzaq məhsulları istehsalının xüsusi çəkisini yüksəltmək də mümkündür ki, bu da ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə əhəmiyyətli töhfə verə bilər.

Məhz bütün bunlar nəzərə alınaraq, tədqiqat məqsədilə “İxracdan daxil olan gəlirlərdən istifadənin iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi” mövzusunun seçilməsi və bu tədqiqatın aqrar sahənin təminatında yerinə yetirilməsi obyektiv zərurətdən irəli gəlmişdir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Qeyd etmək lazımdır ki, istər inzibati idarəçiliyə əsaslanan təsərrüfatçılıq sistemində, istərsə də keçid dövründə və

eləcə də bazar münasibətləri şəraitində ixrac fəaliyyətinin tənzimlənməsi və eləcə də kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı problemlər iqtisadçı alimlərin daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Aqrar iqtisadiyyatın ixrac potensialından istifadə edilməsi, gəlirlərin artırılması və kənd təsərrüfatına investisiyaların qoyulması ilə bağlı tədqiqatlar istər ölkəmizin iqtisadçı alimləri, istərsə də xarici ölkələrin iqtisadçıları tərəfindən lazımi səviyyədə və geniş şəkildə araşdırılmışdır. Respublikamız müstəqillik dövrünə qədər qoyduğundan sonra isə ixrac gəlirlərindən səmərəli istifadə edilməsi istiqamətində məsələlərin öyrənilməsi fragmental tədqiqatlar şəklində özünü büruzə verir. Bu baxımdan ayrı-ayrı iqtisadçı alimlərin bu sahədə elmi yanaşmaları və elmi əsərləri kifayət qədər dəyərlidir.

İqtisadi fikir və düşüncə tarixində layiqli mövqe tutmuş klassik iqtisadçı mütəfəkkirlər - A.Smit, D.Rikardo, U.Petti, D.Hum, J.B.Sey, C.S.Mill, F.Kene, V.Mirabo, D.de Nemur, R.J.Türqo və başqaları bu sahədə özlərinin layiqli töhfələrini vermişlər.

Ölkəmizin görkəmli və nüfuzlu iqtisadçı alimlərindən Ə.Ə.Mahmudov, Z.Ə.Səmədzadə, A.A.Nadirov, A.K.Ələsgərov, G.Ə.Gənciyev, B.X.Ataşov, İ.Ş.Qarayev, S.V.Salahov, E.Z.Səmədzadə, İ.H.İbrahimov, A.T.Əhmədov, V.H.Abbasov, F.Ə.Məmmədov, M.M.Məmmədov və başqaları da bu problemin müxtəlif tərəflərini tədqiq edərək, olduqca dəyərli nəticələrə gəlmişlər.

Tanınmış xarici ölkə iqtisadçılarından isə P.Samuelson, V.Leontyev, B.Olin, C.Mid, T.Şults, E.Maskin, L.İ.Abalkin, V.Y.Rıbalkin, V.İ.Kuşlin, L.Y.Qrinin, N.A.Popov, N.Q.Obuşenkov, Y.V.Yakovets, Y.İ.Taraseviç, V.K.Lomakin, S.İ.Abramov, L.Q.Xodov, İ.P.Faminskiy, V.S.Afanasyev və digərləri də bu sahədə bir sıra əsaslı tədqiqatlar aparmışlar.

Bütün bunlara baxmayaraq, aparılan tədqiqatların kompleks xarakter daşımaması səbəbindən aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadə edilməsi məsələləri respublikamızın aqrar iqtisadiyyatında bazar münasibətləri şəraitində az öyrənilmişdir. Bu baxımdan qeyd etmək lazımdır ki, tərəfimizdən aparılan tədqiqat işi kompleks xarakter daşması və müasirliyi ilə səciyyələnilir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadənin elmi-nəzəri əsaslarının araşdırılması əsasında aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadənin stimullaşdırılması sisteminin və iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmiş və yerinə yetirilmişdir:

- bazar iqtisadiyyatı şəraitində gəlirlər anlayışı, onun mahiyyəti və spesifik xüsusiyyətləri araşdırılmışdır;

- ixrac gəlirləri və onun iqtisadi artımın sürətləndirilməsində rolu müəyyənləşdirilmişdir;

- aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadə və onun iqtisadi mexanizmi tədqiq edilmişdir;

- xarici ticarət fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsi kimi ixracatın müasir vəziyyətinin təhlili aparılmışdır;

- ixrac gəlirlərinin və onlardan aqrar sahədə istifadənin mövcud vəziyyəti öyrənilmişdir;

- ixracın tənzimlənməsi və onun əmtəə strukturunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;

- aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri əsaslandırılmışdır;

- ixrac gəlirlərindən istifadənin kənd ərazilərinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsində rolu müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmetini aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadə ilə bağlı məsələlər təşkil edir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektini iqtisadiyyatın aqrar sahəsi və ölkə üzrə xarici ticarət fəaliyyəti təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını ayrı-ayrı iqtisadçı alimlərin müvafiq tədqiqat istiqaməti üzrə elmi yanaşmaları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərar və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi qanunlar və digər normativ-hüquqi aktlar təşkil edir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsi zamanı müşahidə, iqtisadi təhlil, statistik, sistemli və müqayisəli yanaşma kimi tədqiqat üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqat prosesində Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun və Ümumdünya Ticarət Təşkilatının rəsmi hesabat məlumatlarından, müxtəlif elmi əsərlərdən və müvafiq internet resurslarının informasiyalarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- ixrac gəlirlərindən istifadəyə təsir edən amillər sistemləşdirilmişdir;
- ixrac gəlirlərindən istifadənin prioritet istiqamətlərindən biri kimi

aqrar sahənin inkişaf etdirilməsinin labüdlüyü əsaslandırılmışdır;

- aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən səmərəli istifadənin zəruriliyi müəyyən edilmişdir;

- aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadənin stimullaşdırılması ilə bağlı təşkilati və iqtisadi mexanizmlər təsnifləşdirilmişdir;

- aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadənin prioritet istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- kənd təsərrüfatının spesifik xüsusiyyətləri və ixtisaslaşma şərtləri nəzərə alınmaqla, ixrac gəlirlərinin istifadə sahələri konkretləşdirilmişdir;

- aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadənin milli iqtisadiyyatda alternativ ixracatın formalaşdırılmasında rolu müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat üzrə əldə olunmuş nəticələr və irəli sürülən əsaslandırılmış təkliflər ölkəmizdə iqtisadiyyatın aqrar sektorunun intensiv inkişafında ixrac gəlirlərindən istifadə mexanizminin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə, eləcə də aqrar ixrac potensialının inkişafının sürətləndirilməsinə zəmin yarada bilər.

Müvafiq təklif və tövsiyələrdən kənd təsərrüfatı məhsulları ixracının intensivləşdirilməsi məqsədilə istifadə olunması, həmçinin də müvafiq dövlət proqramlarının hazırlanması prosesində yararlanılması mümkündür.

Tədqiqatın nəticələrinin sınaqdan keçirilməsi və istifadə edilməsi.

Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan Kooperasiya Universitetində, həmçinin digər qurumlarda təşkil olunmuş beynəlxalq və respublika səviyyəli konfranslarda məruzə edilmişdir. Belə ki, müəllif tərəfindən “Bazar şəraitində kooperasiyanın inkişafının sosial-iqtisadi problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materiallarında (Bakı, 2004) “Regional ixrac potensialının inkişafı strategiyasının formalaşdırılması problemləri” adlı, “Sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində maliyyə nəzarətinin rolu” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materiallarında (Bakı, 2006) “İxrac gəlirlərinin formalaşdırılması və istifadəsinə maliyyə nəzarəti mexanizmi: beynəlxalq təcrübə və rəşional yanaşmalar” adlı, “Böhrandan sonrakı iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasında şəffaflığın rolu” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materiallarında (Bakı, 2009) “İxrac gəlirlərinin formalaşması və istifadəsi prosesinə qlobal maliyyə böhranının təsiri” adlı, “İqtisadi artımın intensiv inkişaf problemləri” mövzusunda Respublika elmi-praktiki konfransın materiallarında (Bakı, 2010) “Davamlı iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılmasında ixracat rəqabət qabiliyyətli aqrar sektorun rolu” adlı, “Milli iqtisadiyyatın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi” mövzusunda Bey-

nəlxalq elmi-praktiki konfransın materiallarında (Bakı, 2012) “Aqrar sektorun dayanıqlı inkişafında ixrac gəlirlərindən istifadənin rolu” adlı və digər elmi məqalələr dərc edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri ümumi həcmi 8,6 çap vərəqi olan 15 məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır ki, onların da beş xarici ölkələrdə, o cümlədən Rusiya Federasiyasında, Almaniya Federativ Respublikasında və Böyük Britaniyada nəşr edilmişdir.

Müəllifin məqalələrindən ikisi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (Food And Agriculture Organization – FAO) AGRIS (International Research Information System for the Agricultural Sciences and Technology) – Kənd Təsərrüfatı Elmləri və Texnologiya üzrə Beynəlxalq Tədqiqat İnformasiya Sistemində daxil olan elmi nəşrlərdə dərc olunmuşdur.

Dissertasiya işinin əsas nəticələri isə Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin Aqrar Elm Mərkəzi tərəfindən istifadə məqsədilə qəbul edilmişdir (24 aprel 2012-ci il tarixli, 31/15-210 sayılı məktub).

Dissertasiya işinin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təklifləri əhatə etməklə, 1,5 interval kompüter yazısı ilə 176 səhifədən ibarətdir. İşdə 11 cədvəl, 1 şəkil və 4 formul vardır. İşin sonunda isə tədqiqat məqsədilə istifadə olunmuş 158 adda mənbə göstərilmişdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, problemin öyrənilmə səviyyəsi, tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, praktiki əhəmiyyəti, elmi yeniliyi, nəzəri-metodoloji əsasları və tədqiqatın nəticələrinin istifadəsi öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin “**Bazar münasibətləri şəraitində gəlirlərdən istifadənin nəzəri-metodoloji əsasları**” adlanan birinci fəslində ixrac gəlirləri anlayışının, gəlir kateqoriyasının nəzəri-metodoloji əsasları öyrənilmiş və spesifik xüsusiyyətləri əsaslandırılmışdır. Gəlirlərin aqrar sahədə inkişafın stimulyatoru və sosial-iqtisadi tərəqqinin aparıcı amili kimi rolu öyrənilmişdir.

Tədqiqatçıların elmi əsərlərində “gəlir” məvhumunun geniş surətdə öyrənilməsinə baxmayaraq, dissertasiyada “gəlir” iqtisadi potensialın bir elementi kimi əsaslandırılır, onun geniş təkrar istehsal prosesində xüsusi yeri və rolu müəyyən edilir. Metodoloji cəhətdən belə bir ümumi fikir əsaslandırılır ki, “gəlir” sahibkarın, firmanın və digər mülkiyyətçilərin təsərrüfat fəaliyyətinin nəticəliliyini qiymətləndirməyə imkan verən göstəricidir.

İxrac gəliri isə ümumilikdə gəlir anlayışına nisbətən daha dar məzmunlu məvhumdur. O, sahibkarın istehsal etdiyi məhsulun daxili bazarda istifadəsindən və şəxsi istehlaka yönəldilməsindən sonra qalan hissəsinin və göstərilən xidmətlərin xarici bazarlarda reallaşdırılmasından əldə olunan qazancı özündə əks etdirir.

Aqrar sahibkarların xarici bazarlarda məhsul satışından daxil olan ümumi gəlirindən reallaşma ilə əlaqədar olan bütün xərcləri çıxdıqdan sonra qalan hissə isə fermerin təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində əldə etdiyi mənfəəti təşkil edir.

İxrac gəlirlərinin mahiyyətinə uyğun olaraq, təsərrüfat subyektlərində onun həcmi müəyyən edən amillər təsnifləşdirilərək iki qrupda ümumiləşdirilə bilər:

- xarici, yəni konkret mülkiyyətçidən asılı olmayan amillər;
- daxili amillər.

Xarici amillərə siyasi sabitlik, demoqrafik vəziyyət, bazar konyunkturası, inflyasiya səviyyəsi, kreditlər üzrə faiz dərəcələri və mövcud qiymətlərin səviyyəsi aid edilə bilər. Daxili amillər sırasında isə təsərrüfat subyektlərinin ümumi gəlirinin həcmi, müəssisə üzrə tədavi xərclərinin həcmi, əmək məhsuldarlığının səviyyəsi, müəssisədə əsas kapitallardan istifadənin vəziyyəti və səmərəliliyi, sair şərtlər sabit qaldıqda qiymətlərin səviyyəsi, satılan məhsulların dövriyyə sürəti və məhsulun maya dəyəri göstərilə bilər.

Bazar iqtisadiyyatı üçün gəlirlərin maksimallaşdırılmasına istiqamətlənmiş səylər mühüm amillərdən biri hesab edilir. Daha doğrusu, açıq iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən hər bir bazar subyekti öz iqtisadi davranışını ilk növbədə gəlirlərin artırılmasına yönəldir. Əslində bütün bunlar təsərrüfat subyektlərinin azad rəqabət mühitinə tab gətirməsini səciyyələndirir. Bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi sistemdə gəlirlər, o cümlədən ixrac gəlirləri əsasən təsərrüfatçılıq şəraitində fəaliyyətin bütün aktiv iştirakçılarının başlıca məqsədi hesab edilir. Bu mənada, açıq iqtisadiyyat şəraitində istər fiziki, istərsə də hüquqi şəxslərin gündəlik fəaliyyətinin obyektiv və güclü stimulu gəlir əldə edilməsi hesab edilir.

İxrac gəlirləri eyni zamanda özünün makroiqtisadi əhəmiyyəti ilə də seçilir. Şəxsi gəlirlərin istehlaka yönəldilməsi, son məqamda iqtisadiyyatda əhalinin istehlak xərclərinin yüksəlməsi ilə səciyyələnir. Bu prosesə makroiqtisadi aspektdən yanaşıldıqda belə qənaətə gəlmək olar ki, istehsalın həcmi və strukturu, əslində gəlirlərin istehlaka yönəldilən hissəsinin həcmindən və strukturundan da bilavasitə asılıdır.

Məlum olduğu kimi, müasir şəraitdə beynəlxalq münasibətlər sistemi

qloballaşma proseslərinin təsiri altında formalaşmaqdadır. Qloballaşma prosesinin dərinləşməsi şəraitində ixrac fəaliyyəti bütövlükdə dünya iqtisadiyyatının, o cümlədən beynəlxalq ticarətin formalaşmasında başlıca faktorlardan biri kimi çıxış edir. Məhz bu nöqteyi-nəzərdən yanaşıldıqda, istehsalın ixtisaslaşması, eləcə də onun inkişaf etdirilməsi ilə bağlı iqtisadi potensialın kifayət qədər yüksək olması, son nəticədə ixrac fəaliyyətinin genişləndirilməsinə və bu prosesdən yüksək həcmdə gəlir əldə edilməsinə əlverişli şərait yaradır.

Belə bir faktı da qeyd etmək yerinə düşər ki, ixrac fəaliyyəti yalnız gəlir əldə edilməsinə istiqamətlənmiş fəaliyyət deyildir, o eyni zamanda mühüm strateji əhəmiyyət daşıyan siyasi-iqtisadi təsir vasitəsidir. Buna görə də bütün hallarda dünya bazarına yüksək rəqabət qabiliyyətli məhsul çıxarmaqla bazarın ayrı-ayrı segmentlərində hakim mövqe tutmaq mümkündür ki, bu da bütövlükdə ölkənin milli, o cümlədən iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində böyük rol oynayır.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, ixrac fəaliyyəti nəticə etibarilə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynamaqla yanaşı, dövlət büdcəsinə daxilolmaların həcmi artırılmasında da mühüm vasitə olduğundan bütövlükdə ixrac fəaliyyətinə subsidiyaların verilməsi həyata keçirilir. Ümumiyyətlə, ixrac fəaliyyətinə subsidiyaların verilməsi ölkədə ixrac potensialının genişləndirilməsinə əlverişli şərait yaratmaqla yanaşı, ixracatın stimullaşdırılmasında və onun həcmi artırılmasında başlıca vasitə hesab edilir. Xüsusilə, Qərbi Avropa ölkələrində alternativ ixrac sektorunu formalaşdırmaq məqsədilə ayrı-ayrı sahələrdə məhsul ixracının həyata keçirilməsinə və eyni zamanda ixracın həcmi artırılmasına iqtisadi cəhətdən təsir göstərmək vasitəsi kimi, dotasiyalardan geniş istifadə olunur. Bu baxımdan Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ixracının stimullaşdırılmasına dövlət büdcəsindən xeyli vəsait yönəldilir. Ümumiyyətlə, ixrac subsidiyaları əslində, ixrac olunan məhsulların istehsalçısına və onun satışını həyata keçirən subyektə istehsal və tədavi xərclərinin müəyyən hissəsinin kompensasiya edilməsi məqsədilə verilir. İxrac subsidiyalarının artırılması hesabına ixrac potensialının genişləndirilməsi son nəticədə xarici bazara ixrac edilən məhsulun rəqabətə davamlılığının təmin olunmasına əlverişli şərait yaradır. İxrac gəlirlərinin artırılmasında əhəmiyyətli vasitə olan ixrac subsidiyaları nəticə etibarilə, ixrac edilən məhsula çəkilən xərclərin müəyyən hissəsinin kompensasiyasına da yönəldilir.

Əslində, ixrac gəlirlərinin artırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər kifayət qədər kompleks xarakter daşıyır. Bu tədbirlər kompleksinə ilk növbədə təş-

kilati-hüquqi prosedurları, eləcə də istehsal, mübadilə, bölgü və istehlak proseslərinə bilavasitə şamil edilən iqtisadi inkişafın kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərini aid etmək olar.

Aparılan araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, ixrac gəlirlərinin artırılmasına bilavasitə təsir göstərən qiymət amili dünya miqyasında istehsalın və mübadilənin tənzimləyicisi olaraq da çıxış edir. Bu xüsusiyyət isə, istehsalın təşkilinə də əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir və qiymət amili bütövlükdə global şəkildə beynəlxalq bazarın balanslaşdırılmasının başlıca təsir amili kimi özünü təəcəssüm etdirir. Bu isə ona gətirib çıxarır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə bu və ya digər məhsulun milli dəyərinin yüksəlməsi baş verir, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə əksinə, istehsal edilən məhsulun dəyərinin aşağı düşməsi halları müşahidə edilir.

Nəzəri cəhətdən əsaslandırılmışdır ki, ixrac gəlirinin əldə edilməsi problemin bir tərəfini təşkil edirsə, ondan səmərəli istifadənin təmin olunması isə məsələnin çox mürəkkəb olan digər tərəfini təşkil edir. Fikrimizcə, aqrar sahənin kapital resursları ilə təminatında olan çatışmamazlığın aradan qaldırılması isə ixrac gəlirlərindən istifadənin başlıca məqsədini təşkil etməlidir. Ümumiyyətlə götürdükdə, aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadənin məqsədlərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar:

- kənd təsərrüfatı üzrə əmtəə istehsalçılarının kapital resurslarına olan tələbatının ödənilməsi;
- kənd təsərrüfatında elmi-texniki tərəqqinin ən yeni nailiyyətlərindən istifadənin stimullaşdırılması;
- kənd təsərrüfatında rəqabətə davamlı istehsal prosesinin qurulması;
- kənd təsərrüfatında istehsal-bazar infrastrukturlarının formalaşdırılması;
- kənd təsərrüfatında klasterial istehsal prosesinin qurulması;
- kənd təsərrüfatında istehsalın əsasını təşkil edən torpaq resurslarının meliorasiyası və irriqasiyasına istiqamətlənmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi.

Aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadə edilməsi yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ilk növbədə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının kapital resurslarına olan tələbatının ödənilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının kapital resurslarına olan ehtiyaclarının ödənilməməsi, ilk növbədə geniş təkrar istehsal prosesinin uğurla başa çatdırılmasına mənfi təsir göstərir.

İxrac gəlirlərinin artırılması və onlardan səmərəli istifadənin yaxşılaşdırılması məqsədilə alternativ ixrac sektorunun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi məqsədəuyğundur. Alternativ ixrac fəaliyyəti həmçinin, ixracın

diversifikasiyasını da özündə əks etdirir. Belə ki, ixrac gəlirlərindən istifadə etməklə, aqrar sahədə diversifikasiyalı ixrac prosesinin reallaşdırılmasına nail olunması da mümkündür. Diversifikasiyalı ixrac prosesi isə nəticə etibarilə, bütövlükdə ölkənin daxili ərzaq bazarının, eləcə də dövlət büdcəsinin dünya bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərdən asılılığını aradan qaldırmağa da imkan verə bilər.

Alternativ ixrac fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, ilk növbədə kənd təsərrüfatında prioritet fəaliyyət sahələrinin inkişaf etdirilməsini nəzərdə tutmalıdır. Odur ki, aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən bu kimi məqsədlər üzrə istifadə prosesində, ilk növbədə kənd təsərrüfatının perspektiv inkişaf gözləntiləri daha yüksək qiymətləndirilən sahələrinin seçilməsi zəruridir. Yəni, ölkədaxili istehlak üçün xammal və məhsul istehsalı ilə yanaşı, dünya bazasında ehtiyac duyulan hazır qida məhsullarının istehsalı prosesinin inkişaf etdirilməsinə də xüsusi diqqət yetirilməlidir. Aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadəni həyata keçirməklə alternativ ixrac fəaliyyətinin reallaşdırılması prosesində ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı olan məsələlər də diqqət mərkəzində saxlanmalıdır. Daha doğrusu, alternativ ixrac prosesinin ilk növbədə regionlarda həyat keçirilməsi zəruridir. Bu proses ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirməklə yanaşı, həmçinin regionlarda infrastruktur təminatı sisteminin inkişaf etdirilməsinə, əhəlinin məşğulluğunun genişləndirilməsinə, nəticə etibarilə isə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının və emal sənayesi sektorunda fəaliyyət göstərən subyektlərin gəlirlərinin artırılmasına əlverişli zəmin yarada bilər.

Dissertasiya işinin **“Azərbaycanda aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadənin müasir vəziyyətinin tədqiqi”** adlı ikinci fəslində xarici ticarət fəaliyyətinin mühüm tərkib hissəsi kimi ixracın müasir vəziyyəti və inkişaf meylləri tədqiq olunur, aqrar sahədə ixrac gəlirlərinin mövcud səviyyəsi və onlardan istifadənin vəziyyəti öyrənilir.

İxrac gəlirlərindən kənd təsərrüfatında istifadə edilməsi bu sahədə iqtisadi artımın sürətləndirilməsinə də əlverişli şərait yaratmaqla, kənd təsərrüfatının milli iqtisadiyyatdakı payının artmasına da öz təsirini göstərmişdir. Təhlil əsasında belə qənaətə gəlmək olar ki, 2000-ci illə müqayisədə 2012-ci ildə kənd təsərrüfatında Ümumi Daxili Məhsul 3,7 dəfə artmışdır. Lakin, 2000-ci ildə kənd təsərrüfatının Ümumi Daxili Məhsulda xüsusi çəkisi 15,9 faiz olmuşdursa, bu göstərici 2012-ci ildə 5,2 faizədək aşağı düşmüşdür. Bu tendensiyanın baş verməsinin əsas səbəblərindən biri də digər sahələrdə, bütövlükdə iqtisadiyyatda Ümumi Daxili Məhsulun artım sürətinin yüksək olması ilə əlaqədardır. Bütün bunlar isə son nəticədə kənd təsərrüfatında artım sürətinin aşağı olması səbəbindən onun milli iqtisadiyyat üzrə Ümumi

Daxili Məhsulda məhsul payının azalmasını şərtləndirir. Ümumi Daxili Məhsulda kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisinin azalmasına baxmayaraq, onun mütləq həcmi xeyli artmış, bu sahədə məşğul olanların milli iqtisadiyyatda payı da yüksək olaraq qalır. Belə ki, müqayisə olunan dövrdə kənd təsərrüfatında çalışanların sayı 10,9 faiz artmışdır. Lakin, 2000-ci ildə kənd təsərrüfatında çalışanlar iqtisadiyyatda məşğul əhalinin 39,2 faizini təşkil etmişdirsə, 2012-ci ildə bu göstərici 37,7 faizədək azalmışdır. Bu tendensiyanın müşahidə olunmasının başlıca səbəbi isə kənddə yaşayan əhalinin əslində kənd təsərrüfatından başqa alternativ məşğulluğunun olmaması, eyni zamanda ölkə qanunvericiliyinə əsasən mülkiyyətində torpaq sahəsi olanların məşğul əhali qismində qeydiyyatda alınmasıdır.

Cədvəl 1

Kənd təsərrüfatının milli iqtisadiyyatda payı

İllər	Kənd təsərrüfatında məşğul əhalinin sayı		Kənd təsərrüfatında Ümumi Daxili Məhsul		Kənd təsərrüfatına yönəldilən investisiyalar		Kənd təsərrüfatında əsas fondlar		Kənd təsərrüfatında işçilərin orta aylıq əmək haqqı	
	Min nəfər	Iqtisadiyyatda məşğul olanların strukturunda xüsusi çəkisi, faizlə	Milyon manat	Ölkə övrə Ümumi Daxili Məhsulda xüsusi çəkisi, faizlə	Milyon manat	Iqtisadiyyatda yönəldilən məcmu investisiyaların strukturunda xüsusi çəkisi, faizlə	Milyon manat	Iqtisadiyyatda əsas fondların strukturunda xüsusi çəkisi, faizlə	Manat	Iqtisadiyyat üzrə orta aylıq əmək haqqına nisbəti, faizlə
2000	1509,4	39,2	751,0	15,9	6,5	0,7	2611,4	14,4	13,6	30,7
2005	1573,6	38,7	1072,0	8,6	40,7	0,7	2983,3	8,8	41,6	33,7
2006	1583,2	38,5	1263,2	6,7	58,3	1,0	3439,5	8,5	52,5	35,2
2007	1597,6	38,4	1816,2	6,4	243,3	3,3	4122,3	8,2	86,7	40,2
2008	1611,3	38,2	2131,4	5,3	336,5	3,4	4494,3	8,2	114,5	41,7
2009	1628,6	38,1	2179,5	6,1	266,6	3,5	4840,4	7,9	134,3	45,1
2010	1655,0	38,2	2344,9	5,5	431,0	4,4	5099,8	7,6	160,3	48,4
2011	1657,4	37,9	2736,4	5,3	437,3	3,4	5613,3	7,5	196,4	53,9
2012	1673,8	37,7	2783,1	5,2	648,8	4,2	5817,1	7,1	201,1	50,5

Təbii ki, ixrac gəlirlərindən kənd təsərrüfatında istifadə edilməsi aqrar sahədə məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsinə gətirib çıxarmaqla yanaşı, eyni zamanda kənd təsərrüfatında alternativ məşğulluq imkanlarının yaradılmasına da mühüm müsbət təsir göstərməklə, kənd təsərrüfatı əmtəə is-

tehsalçılarının müxtəlif mənbələrdən gəlir əldə etmələrini təmin edə bilər.

Statistik məlumatların təhlilindən belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, son illər aqrar - sənaye məhsullarının xarici bazarlara ixracında müəyyən dəyişikliklər özünü göstərməkdədir. Belə ki, 2012-ci ildə aqrar - sənaye məhsullarının ixracı 2010-cu illə müqayisədə 37,9 faiz yüksələrək 789 mln. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Hətta 2010-cu illə müqayisədə 2012-ci ildə əsas növ kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının ixracı göstəriciləri həm fiziki həcm, həm də dəyər ifadəsi etibarilə nəzərə cəpəcaq dərəcədə dəyişilmişdir. Təbii ki, bütün bunlar kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları üzrə ixrac gəlirlərinin səviyyəsinə də öz təsirini göstərmişdir. Belə ki, 2010-cu illə müqayisədə 2012-ci ildə çay ixracının həcmi 13,4 faiz, ixracdan daxilolmalar isə 4,7 faiz azalmışdır. Şəkər çuğunduru ixracı 2,5 dəfə, ixracdan daxilolmalar 4,1 dəfə, şəkər ixracı 4,6 faiz, ixracdan daxilolmalar 46,7 faiz, ətriyyat və əczaçılıq üçün bitkilər ixracı 4,1 dəfə, dəyər ifadəsi üzrə isə 3,9 dəfə yüksəlmişdir. Meyvə-tərəvəz konservlərinin ixracı 33,4 faiz, ixracdan daxilolmalar isə 92,2 faiz artdığı halda, meyvə-tərəvəz şirələri üzrə bu göstəricilər müvafiq olaraq 54,0 faiz və 46,2 faiz azalma ilə səciyyələnmişdir. Bu dövrdə üzüm şərabı ixracının fiziki həcmi 73,9 faiz, dəyəri 76,9 faiz, digər tünd spirtli içkilər ixracı üzrə bu göstəricilər müvafiq olaraq 5,9 faiz azalmış və 21,6 faiz artmışdır. Tütün ixracının fiziki həcm göstəricisi 28,8 faiz, ixracdan daxilolmalar isə 34,3 faiz artmışdır. Müqayisə olunan dövrdə ölkədən kartof ixracı 9,1 faiz azaldığı halda, ixracdan gəlirlər isə 24,2 faiz, təzə tərəvəz ixracı 5,9 faiz, ixracdan gəlirlər 38,8 faiz yüksəlmişdir. Təzə meyvə ixracı həcmi 17,6 faiz aşağı düşmüş, ixracdan daxilolmalar isə 85,0 faiz artmışdır. Ölkədən xarici bazarlara çıxarılan nəərə balığı kürüsü və balıq haqqında isə 2012-ci il üçün rəqəmlər rəsmi statistikada göstərilməmişdir.

Ümumiyyətlə, 2012-ci ildə 2011-ci il və 2010-cu illə müqayisədə aqrar-sənaye məhsullarının ixracat həcmi və ixracdan daxilolmalar yüksək olmuşdur. Belə ki, global maliyyə böhranının destruktiv təzahürlərinin müəyyən qədər hissə olunduğu illərdən uzaqlaşdıqca aqrar-sənaye məhsullarının ixracatında da müsbət meyllər özünü göstərmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bütövlükdə dünya iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatının inkişafında başlıca məqsədin bəşəriyyətin ərzaq təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsi olduğunu nəzərə alsaq, bu mənada, təqdim olunan cədvəl göstəriciləri əsasında dünya üzrə kənd təsərrüfatı məhsulları ixracatının formalaşmasında ərzaq məhsullarının payının əhəmiyyətli dərəcədə yüksək olduğunu müşahidə etməmək mümkün deyildir.

Cədvəl 2

Aqrar-sənaye məhsullarının ixracat həcmi və ixrac gəlirləri

Məhsulların adı	2010		2011		2012		2010-cu illə müqayisədə 2012-ci ildə, faizlə	
	Miqdarı	Məbləği, min ABS dolları	Miqdarı	Məbləği, min ABS dolları	Miqdarı	Məbləği, min ABS dolları	Həcm ifadə-sində	Dayır ifadə-sində
Balıq, ton	244.7	287.8	270.0	64.9	-	-	-	-
Kartof, ton	63.977.9	16.237.5	91.719.8	29.746.2	58.797.4	20.167.6	- 9.1	+ 24.2
Təzə tərəvəz, ton	54.303.6	25.657.1	65.789.4	48.420.9	54.623.7	35.620.2	+ 5.9	+ 38.8
Təzə meyvə, ton	187.359.1	112.272.6	176.221.6	152.561.2	220.358.1	207.735.3	- 17.6	+ 85.0
Cav, ton	8.126.3	39.287.4	7.520.4	32.284.2	7.036.0	37.431.1	- 13.4	- 4.7
Buğda unu, ton	23.5	13.1	-	-	60.0	29.1	+2.6 dəfə	+2.2 dəfə
Ətriyyat və əcazətlik üçün bitkilər, ton	2.083.4	792.6	5.261.5	2.416.8	8.543.6	3.151.6	+ 4.1 dəfə	+ 3.9 dəfə
Səkar çuğunduru, ton	14.099.2	687.3	22.621.8	1.809.7	34.770.0	2.781.6	+ 2.5 dəfə	+ 4.1 dəfə
Bitki yağları, ton	27.934.0	67.293.5	24.015.6	63.461.7	33.418.3	106.153.6	+ 19.6	+ 3.8 dəfə
Hidrogenləşdirilmiş piylər və yağlar, ton	34.875.6	87.563.2	30.398.9	77.266.3	29.613.1	74.665.8	-15.1	-14.7
Marqarin, ton	15.568.3	33.393.4	14.606.8	33.028.9	17.996.7	40.946.6	+ 15.6	+ 22.6
Narə kürüsü, ton	0.3	732.3	0.1	161.0	-	-	-	-
Səkar, min ton	203.9	145.947.9	221.6	198.299.6	213.2	214.163.8	+ 4.6	+ 46.7
Meyvə və tərəvəz konservləri, ton	4.734.2	5.140.4	5.331.7	7.664.8	6.316.0	9.880.0	+ 33.4	+ 92.2
Meyvə və tərəvəz şirələri, ton	18.739.9	16.377.8	13.744.4	13.701.6	8.617.9	8.814.4	- 54.0	- 46.2
Üzüm şarabı, min dkl	223.9	4.034.0	338.4	5.963.3	389.4	7.135.4	+ 73.9	+ 76.9
Tünd spirtli içkilər, min dkl 100 %-li spirtlə	323.1	9.651.3	230.1	8.234.2	304.1	11.734.6	- 5.9	+ 21.6
Tütün, ton	2.106.6	5.893.9	2.872.1	9.307.0	2.714.1	7.912.9	+ 28.8	+ 34.3
Siqaret, mln. ədəd	116.1	936.1	-	-	30.6	751.4	-	-
CƏMI	-	572199.2	-	684392.3	-	789075.0	-	+ 37.9

Cədvəl 3

Dünya üzrə kənd təsərrüfatı məhsulları ixracatı

(Milyard ABŞ dolları)

İllər	2010	2011	2012
Dünya üzrə məcmu məhsul ixracatı	14888,0	17816,0	17930,0
Kənd təsərrüfatı məhsulları ixracı o cümlədən:	1366,47	1659,52	1657,0
- ərzaq məhsulları	1124,89	1355,66	1375,0
Kənd təsərrüfatı məhsulları ixracının dünya üzrə məcmu məhsul ixracatında xüsusi çəkisi, faizlə o cümlədən:	9,18	9,31	9,2
- ərzaq məhsulları	7,55	7,61	7,67

Belə ki, 3 sayılı cədvəl göstəricilərindən göründüyü kimi, müqayisə edilən dövr ərzində dünya üzrə ərzaq məhsulları ixracatı həcmi həm mütləq, həm də nisbi göstəricilər baxımından artmışdır. Bu isə dünyada ərzaq təhlü-

kəsizliyinin etibarlı təminatı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Araşdırmalar göstərir ki, dünya üzrə məcmu məhsul ixracatı ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı məhsulları ixracı və eyni zamanda ərzaq məhsulları ixracında da artım müşahidə edilmişdir. Müqayisə olunan illər ərzində kənd təsərrüfatı məhsulları ixracatının dünya üzrə məcmu məhsul ixracatında payının 9,18 faizdən 9,2 faizə, o cümlədən ərzaq məhsulları ixracatı üzrə müvafiq göstəricinin isə 7,55 faizdən 7,67 faizə qədər yüksəlmiş olduğunu görmək mümkündür.

Xüsusi maraq doğura biləcək məsələlərdən biri də heç şübhəsiz ki, müasir dünya bazarında kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracatında aparıcı mövqeyə sahib olan ölkələrin və həmin ölkələrin dünya kənd təsərrüfatı məhsulları ixracatında payının müəyyənləşdirilməsi hesab oluna bilər ki, bunları da 4 sayılı cədvəl göstəricilərdən əyani surətdə görmək mümkündür. Belə ki, cədvəl göstəricilərinə diqqətlə nəzər yetirildikdə, burada, dünyada kənd təsərrüfatı məhsullarının aparıcı ixracatçıları olan ölkələrin dünya kənd təsərrüfatı məhsulları ixracatında paylarına uyğun olaraq təqdim olunan reyting sıralamasının müəyyənləşdirilməsindən əlavə, daha bir yanaşma metodikasının tətbiqi, yəni, həmin ölkələrin ümumi ixracatında kənd təsərrüfatı məhsullarının xüsusi çəkisinin üstünlüyü meyarı əsasında növbəti sıralamanın müəyyənləşdirilməsi də məqsəduyğundur. Bu mənada, kənd təsərrüfatı məhsullarının təqdim olunan aparıcı ölkələri arasında nəzərə çarpacaq üstünlüyün Yeni Zelandiya (64,3 faiz) və Argentina (53,3 faiz) kimi ölkələrə məxsus olduğu görünür ki, bu da həmin ölkələrin iqtisadiyyatının əsasında məhz kənd təsərrüfatı sektorunun dayandığını birmənalı surətdə təsdiq edir. Bu sıralamanı Braziliya (35,6 faiz), İndoneziya (23,9 faiz), Tayland (18,3 faiz), Avstraliya (15,0 faiz), Malayziya (14,9 faiz), Hindistan (14,4) və Kanada (13,8 faiz) kimi ölkələr davam etdirirlər. Dünyada kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracatçısı olan ölkələr arasında liderliyə sahib olan ABŞ - da isə ixrac olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının ölkənin ümumi ixracatında payı 11,1 faiz təşkil edir.

Təhlil göstərir ki, ixrac gəlirlərinin aqrar sahəyə yönəldilməsi, eyni zamanda kəndin sosial infrastrukturunun yüksəldilməsinə də əlverişli şərait yarada bilər. İxrac gəlirlərinin kənd təsərrüfatına yönəldilməsi hesabına xarici investorların da kənd təsərrüfatına vəsait qoyuluşu imkanları yüksələ bilər. Bu isə o halda mümkündür ki, ixrac gəlirlərindən kənd təsərrüfatında istifadə edilməsi hesabına istehsal və sosial infrastrukturun səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olunsun. Məlum həqiqətdir ki, aqrar sahəyə vəsait qoyan xarici investorlar ilk növbədə yüksək komfortlu şəraitlə təmin olunmanı arzu edirlər. Məhz belə bir şəraitdə, kənddə sosial infrastruktur sisteminin in-

kişaf etdirilməsi, yol-nəqliyyat infrastruktur sisteminin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması, eləcə də istehsal və bazar infrastrukturalarının formalaşdırılması kənd təsərrüfatının xarici investorlar üçün cəlbediciliyinin yüksəlməsinə gətirib çıxara bilər.

Cədvəl 4

2012-ci ildə dünya bazarında kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas ixracatçısı olan ölkələr üzrə göstəricilər

Ölkələr	Göstəricilər			
	İxrac olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmi, milyon ABŞ dolları	Ölkə üzrə ümumi ixracat həcmi, milyon ABŞ dolları	Xüsusi çəki göstəriciləri, faizlə	
			İxrac olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının ölkələrin ümumi ixracatında payı	İxrac olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının dünya üzrə kənd təsərrüfatı məhsulları ixracatında payı
1. ABŞ	171909	1548729,7	11,1	10,38
2. Avropa Birliyi	612939	6662380,4	9,2	37,0
3. Braziliya	86435	242794,9	35,6	5,21
4. Çin	66175	2067968,8	3,2	4,0
5. Kanada	62834	455318,8	13,8	3,79
6. İndoneziya	45023	188380,8	23,9	2,71
7. Argentina	43151	80958,7	53,3	2,6
8. Hindistan	42395	294409,7	14,4	2,56
9. Tayland	42030	229672,1	18,3	2,54
10. Avstraliya	38405	256033,3	15,0	2,32
11. Malayziya	33948	227838,9	14,9	2,04
12. Rusiya Federasiyası	31597	526616,7	6,0	1,9
13. Yeni Zelandiya	23979	37292,4	64,3	1,45
2012-ci ildə dünya üzrə məcmu ixracat həcmi, milyard ABŞ dolları				17930,0
2012-ci ildə dünya üzrə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracat həcmi, milyard ABŞ dolları				1657,0
2012-ci ildə dünya üzrə kənd təsərrüfatı məhsulları ixracatının dünya üzrə məcmu məhsul ixracatında xüsusi çəkisi, faizlə				9,2

Aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadə edilməsi kənd təsərrüfatının kredit resurslarına olan tələbatının ödənilməsində də əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatının təbii-iqlim şəraitindən birmənalı surətdə asılılığı onun investisiya cəlbediciliyinin də aşağı düşməsinə səbəb olur. Bu baxımdan ixrac gəlirlərindən istifadə etməklə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarınun güzəştli şərtlərlə kreditləşdirilməsi təsərrüfat subyektlərinin və bütövlükdə aqrar sektorun kapital resurslarına olan ehtiyacının ödənilməsinə əlverişli şərait yarada bilər.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslə **“Aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadənin stimullaşdırılması istiqamətləri”**nin öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Tədqiqat işinin bu hissəsində ixracın tənzimlənməsi və əmtəə strukturunun təkmilləşdirilməsi, aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadə mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri və ixrac gəlirlərindən istifadənin kəndin sosial inkişafına təsiri kimi çox mühüm məsələlər tədqiq olunur.

Azərbaycanda son illər həyata keçirilən struktur dəyişiklikləri öz nəticələrini istər daxili bazarın, istərsə də ixracatın reallaşdırıldığı xarici bazarın əmtəə strukturunda göstərir. Daha doğrusu, milli iqtisadiyyatda həyata keçirilən struktur dəyişiklikləri, ilk növbədə daxili və xarici bazara çıxarılan məhsulların həcmi ilə də səciyyələnir. Bu mənada, dünya bazar konyunkturunda xüsusi olaraq bu və ya digər məhsula olan tələbatın həcmi və səviyyəsi müəyyənləşdirilməli və buna müvafiq olaraq yaxın və uzaq bazarlarda həmin məhsulların reallaşdırılması üçün zəruri tədbirlərin reallaşdırılması nəzərdə tutulmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, ixracatın əmtəə strukturunda aqrar sahə məhsullarının xüsusi çəkisinin artırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər son nəticədə ölkə iqtisadiyyatına daha iri həcmdə valyuta gəlirlərinin daxil olmasına səbəb ola bilər. Təbii ki, bütün bunlar həm də dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılması deməkdir və ümumiyyətlə ixracatın əmtəə strukturunun təkmilləşdirilməsi özünəməxsus şəkildə mikroiqtisadi və makroiqtisadi təzahürlərə malikdir. Prosesin mikroiqtisadi təzahürləri təbii ki, təsərrüfat subyektləri çərçivəsində özünü büruzə verir. Təsərrüfat subyektlərinin dünya bazarına çıxması və onların alternativ əmtəələr təklif etməsi, son nəticədə həmin subyektlərin gəlirlərinin artırılmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, istehsalın gücləndirilməsində mühüm rol oynayır, eləcə də təsərrüfat subyektlərində məşğulluğun təmin edilməsinə əlverişli şərait yaradır. İxracatın əmtəə strukturunun təkmilləşdirilməsinin yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, makroiqtisadi təzahürləri də mövcuddur. Prosesin makroiqtisadi təzahürləri isə ilk növbədə, dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının həcmi artırılması ilə bağlıdır. Bundan əlavə, ixrac prosesinin və həmçinin büdcə daxilolmalarının dünya bazar konyunkturunda baş verən dəyişikliklərdən sözün tam mənasında kompensasiyası həyata keçirilir və bu isə ona gətirib çıxarır ki, dünya bazarında neft və neft məhsullarının qiymətlərinin artıb-azalmasına baxmayaraq, dövlət büdcəsinin stabil gəlirlərlə təmin edilməsinə istiqamətlənmiş tədbirlər öz səmərəli nəticəsini verir.

İxrac gəlirlərindən aqrar sahədə istifadənin stimullaşdırılmasının ən mühüm istiqamətlərindən biri, dövlət tərəfindən makroiqtisadi tənzimlənmə siyasətinin həyata keçirilməsidir. Dövlət tərəfindən makroiqtisadi tənzimlənmə tədbirlərinin həyata keçirilməsi nəticə etibarilə, aqrar sahənin ixrac gəlirlərinin

dən istifadə prosesində əhəmiyyətli mövqe tutmasına gətirib çıxara bilər. İxrac gəlirlərindən aqrar sahədə istifadə edilməsinin başlıca məqsədi bütün təşəbbüslərin xammal ixracatından hazır məhsul ixracına yönəldilməsini təmin etməkdən, xüsusilə emaledici sənaye məhsullarının ixracına yönəlik siyasətin reallaşdırılmasına nail olmaqdan ibarətdir. Məlum olduğu kimi, xammal ixracı hazır məhsul ixracı ilə müqayisədə olduqca az səmərəlidir. Daha doğrusu, məhz hazır məhsullar ixracatı son nəticədə daha çox valyuta gəlirlərinin əldə edilməsini təmin edir.

Aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən səmərəli istifadə edilməsi hesabına emal müəssisələrinin sayının artırılması, eləcə də onların fəaliyyət istiqamətlərinin xarici bazarın konyunkturuna uyğunlaşdırılması zəruri şərtlərdən biridir. Təhlil göstərir ki, bu proses bütün dövrlərdə xarici investorlarla birgə müəssisələrin yaradılması hesabına həyata keçirilsə də, artıq respublikamızın daxili maliyyə resursları hesabına bu kimi müəssisələrin yaradılması obyektiv zərurətdən irəli gəlir və bu prosesin reallaşdırılması tamamilə mümkündür. Artıq respublikamız borc alan bir ölkədən, borc verən bir ölkəyə çevrilmişdir və bu baxımdan yerli investisiyaların ixrac qabiliyyətli emal məhsulları istehsalına yönəldilməsi də hazırda qarşıda duran ən mühüm vəzifələrdən biri kimi qəbul edilməlidir. Fikrimizcə, ixrac gəlirlərindən istifadə edilməsi hesabına məqsədyönlü investisiya qoyuluşlarının daha çox hissəsinin kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sektoruna yönəldilməsi təmin olunmalı və bu baxımdan investisiyaların stimullaşdırılması, eləcə də ixracat məqsədli maraqlar üçün stimulaşdırıcı zəruri makroiqtisadi tənzimlənmə tədbirləri həyata keçirilməlidir.

İqtisadiyyatın aqrar sahəsində ixrac gəlirlərindən istifadənin iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi çərçivəsində ilk növbədə qiymət sisteminin təkmilləşdirilməsinə də xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Daha doğrusu, tədarük qiymətlərinin tətbiqi yolu ilə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları təminatlı qiymətlərlə öz məhsullarını reallaşdırmalıdır. Bu isə onların təminatlı şəkildə gəlir əldə etmək imkanlarını gerçəkləşdirə bilər. Təminatlı qiymətlər sistemini tətbiq etməklə, dövlət aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadəni məhz makroiqtisadi baxımdan da stimullaşdırmalıdır.

Aqrar sektorda ixrac gəlirlərindən istifadənin stimullaşdırılması məqsədilə dünya təcrübəsində tənzimlənən qiymətlər sistemindən geniş şəkildə istifadə edilir. Bu qəbildən olan qiymətlərin səviyyəsi dövlət orqanları tərəfindən tənzimlənir. Dövlət tərəfindən qiymətə təsir edilməklə onun tənzimlənməsi cəhdləri məhdud və dolayı xarakter daşıyır və əmtəələrə olan tələb və təklifin səviyyəsinə təsir göstərilməklə həyata keçirilir. Məsələn, bu və ya digər məhsul növünün istehsalını stimullaşdırmaq məqsədilə qiymətlərin

yüksəldilməsi zərurəti yarandıqda, dövlət həmin növ məhsul qrupları üzrə istehlakçıların ödədikləri vergiləri aşağı salır ki, bu da tələbin artmasına uyğun olaraq qiymətin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Eyni qayda ilə qiymətlərin aşağı salınması prosesi həyata keçirilir. Müəyyən əmtəə qrupları üzrə qiymətlərin səviyyəsinin məhdudlaşdırılması tənzimləmənin ən səciyyəvi xüsusiyyətlərindən hesab olunur. Bu zaman istehlakçıların alıcılıq qabiliyyətini artırmaq məqsədilə qiymətlərin yuxarı həddi, istehsalın inkişafını stimullaşdırmaq məqsədilə isə qiymətlərin aşağı həddi müəyyənləşdirilir. Xüsusi olaraq onu da qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən bu və ya digər variantın hər birinin özünəməxsus çatışmamazlıqlarının olmasına baxmayaraq, bu yanaşmalardan istifadəyə diqqət gücləndirilməlidir.

Aqrar sahədə sahibkarların əksəriyyətinin fəaliyyətinin zərərli nəticələndiyini nəzərə alaraq, təminatlı qiymətlər sistemindən istifadə edilməsi zərurəti ilə hesablaşmaq lazımdır. Təminatlı qiymətlər sisteminin tətbiq edilməsi üçün ilk növbədə dövlət tərəfindən konkret olaraq optimal rentabellik səviyyəsi 40-50 faiz hədlərində müəyyənləşdirilməklə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarından məhsulun tədarüki həyata keçirilməlidir. Bunun üçün isə ilk növbədə, infrastruktur sisteminin formalaşdırılması zəruri şərtlərdəndir. Daha doğrusu, dövlətin ərzaq ehtiyatlarının yaradılması da təminatlı qiymətlər sistemindən istifadəni labüdləşdirir. Bu məqsədlə dövlət ərzaq ehtiyatları fondunu formalaşdırmaqla təminatlı qiymətlər sistemini tətbiq edir və dövlətin ərzaq ehtiyatları fonduna kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları bu və ya digər məhsulları tədarük edirlər. Son nəticədə isə, bazarda qıtlıq yarandığı hallarda həmin məhsullar nisbətən yuxarı qiymət həddində bazara təklif edilir.

Fikrimizcə, aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadə mexanizminin formalaşdırılmasının ən mühüm stimullaşdırıcı istiqamətlərindən biri də sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsidir. Sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi ilk növbədə, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının risklərdən qorunmasını səciyyələndirir. Məlum olduğu kimi, kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçıları müxtəlif risklərə, əsas etibarilə isə təbii iqlim şəraiti ilə bağlı olan risklərə məruz qalırlar və həmin risklərin səviyyəsi kifayət qədər yüksək olduğundan bu və ya digər sığorta şirkətləri kənd təsərrüfatında riskləri sığortalamağa az maraq göstərirlər. Bu baxımdan ölkədə fəaliyyət göstərən sığorta şirkətlərinin risklərinin xeyli hissəsinin dövlət tərəfindən sığortalanması mühüm şərtlərdən biridir. Hazırda dövlət tərəfindən sığorta şirkətlərinin kənd təsərrüfatına maraqlarını artırmaq məqsədilə risklər 50 faizə qədər sığortalanır. Lakin bu da kifayət qədər stimullaşdırıcı xarakter daşımır. Odur ki, kənd təsərrüfatında mövcud risklərin sığortalanması məqsədilə dövlət tərə-

findən həmin risklərin 70-75 faizi həcmində sığortalanma prosesinin həyata keçirilməsi təklif olunur və məhz belə bir şəraitdə kənd təsərrüfatı əmtəə istehsalçılarının təsərrüfat fəaliyyətində rentabelliği təmin etmək imkanı da yaranmış olar.

Mübaligəsiz olaraq qeyd etmək lazımdır ki, ixrac gəlirləri kənd ərazilərinin sosial-iqtisadi inkişafında böyük rol oynamaq imkanına da malikdir. Bunu nəzərə alaraq, ixrac gəlirlərindən kənd ərazilərinin sosial infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi baxımından aşağıdakı istiqamətlərdə istifadə edilməsini məqsəduyğun hesab edirik:

- neft sektoru ilə yanaşı, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafının təmin edilməsi;
- regionlarda iqtisadi potensialdan tam və səmərəli şəkildə istifadə edilməsi;
- yerlərdə sosial infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi və onun müasir tələblərə uyğunlaşdırılması;
- yerli istehsal və emal müəssisələrinin, iqtisadi və sosial-mədəni infrastruktur obyektlərinin bərpası və inkişafının reallaşdırılması;
- sosial inkişaf istiqamətli layihələrin reallaşdırılması və bu layihələrdə özəl sektorun xüsusi çəkisinin artırılması;
- yeni iş yerlərinin açılması və əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi.

İxrac gəlirlərindən aqrar sahədə istifadə edilməsinin kənd ərazilərində sosial infrastrukturunun inkişafına yönəldilməsi ilkin olaraq sosial sferada yoxsulluğun səviyyəsinin aşağı salınması ilə bağlı olmalıdır. Bütövlükdə, sosial sferada həyata keçirilən islahatlar ilk növbədə yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılmasına xidmət edir. Bu nöqteyi-nəzərdən, sosial sferaya ixrac gəlirlərinin yönəldilməsi son nəticədə həmin vəsaitlərin yoxsulluq probleminin həllində daha da əhəmiyyətli rol oynamasına gətirib çıxaracaqdır.

Dissertasiya işinin mövzusu üzrə tədqiqatın nəticələri müəllif tərəfindən dərc etdirilən aşağıdakı elmi əsərlərdə də öz əksini tapmışdır:

1. Regional ixrac potensialının inkişafı strategiyasının formalaşdırılması problemləri / “Bazar şəraitində kooperasiyanın inkişafının sosial - iqtisadi problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi - praktiki konfransın materialları (məqalələr toplusu), Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 2004, s. 245-251.
2. İxrac yönümlü iqtisadi maraqların stimullaşdırılması prioritetləri / “Keçid iqtisadiyyatı ölkələrində auditin inkişaf problemləri” mövzusunda Beynəlxalq elmi - praktiki konfransın materialları, Bakı, “İqtisadiyyat və audit” jurnalının nəşri, 2004, s. 84-86.

3. İxrac gəlirlərinin stabilləşdirilməsi problemləri / “Azərbaycanda kooperasiyanın sosial - iqtisadi problemləri” mövzusunda konfransın materialları (məqalələr və tezislər toplusu), Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 2005, s. 202-205.

4. İxrac gəlirlərinin formalaşdırılması və istifadəsinə maliyyə nəzarəti mexanizmi: beynəlxalq təcrübə və rəşional yanaşmalar / “Sosial - iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində maliyyə nəzarətinin rolu” mövzusunda Beynəlxalq elmi - praktiki konfransın materialları, Bakı, “İqtisadiyyat və audit” jurnalının nəşri, 2006, s. 106-110.

5. Milli iqtisadiyyatda diversifikasiya meyllərinin formalaşmasında ixrac gəlirlərindən istifadənin qiymətləndirilməsi məsələləri // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri, Humanitar və İctimai Elmlər seriyası, № 3-4, Bakı, “Elm” nəşriyyatı, 2006, s. 227-233.

6. İxrac gəlirlərinin formalaşması və istifadəsi prosesinə qlobal maliyyə böhranının təsiri / “Böhrandan sonrakı iqtisadiyyatda maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasında şəffaflığın rolu” mövzusunda Beynəlxalq elmi - praktiki konfransın materialları, Bakı, “İqtisadiyyat və audit” jurnalının nəşri, 2009, s. 408-409.

7. Davamlı iqtisadi inkişaf modelinin formalaşdırılmasında ixracat rəqabət qabiliyyətli aqrar sektorun rolu / Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutu və Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin birgə təşkilatçılığı ilə keçirilmiş “İqtisadi artımın intensiv inkişaf problemləri” mövzusunda Respublika elmi - praktiki konfransının materialları, Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 2011, s. 495-500.

8. Экономический механизм, цели и функции использования доходов от экспорта в аграрной сфере // Журнал “Вектор Науки” Тольяттинского Государственного Университета, Серия: Экономика и управление, № 1(4), Тольятти, 2011, с. 28-32.

9. Aqrar sahədə ixrac gəlirlərindən istifadənin iqtisadi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri // “Azərbaycan Aqrar Elmi” Elmi-nəzəri jurnalı, № 1, Bakı, “Tərəqqi” MMC-nin nəşriyyatı, 2012, s. 138-147.

10. Эффективность использования экспортных доходов в аграрном секторе // “Kooperasiya” Elmi - praktiki jurnalı, № 1(24), Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 2012, s. 44-54.

11. Aqrar sektorun dayanıqlı inkişafında ixrac gəlirlərindən istifadənin rolu / “Milli iqtisadiyyatın inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsi” mövzusunda Beynəlxalq elmi - praktiki konfransın materialları, Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 2013, s. 605-609.

12. Функциональные аспекты и приоритеты целенаправленных подходов при формировании экономического механизма использования экспортных доходов в аграрном секторе // Журнал «Экономика и предпринимательство», № 3(32) Март 2013 г. (Vol.7, Nom.3), Москва, Редакция журнала «Экономика и предпринимательство», с. 85-92. – Журнал включены в система AGRIS (International Research Information System for the Agricultural Sciences and Technology of the Food and Agricultural Organization of the United Nation).

13. The economic mechanism of the use of export revenues in the agrarian sector and its effectiveness // Journal of International scientific researches, 2013 (Vol.5, Nom.1-2), Moscow, “The Intereconom Publishing”, pp. 123-126. – The journal is included in the system AGRIS (International Research Information System for the Agricultural Sciences and Technology of the Food and Agricultural Organization of the United Nation).

14. Priorities and aspects of the influence of the use of export revenues in the agrarian sector / “European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches”: Proceedings of the 5th International scientific conference, Germany, Stuttgart, ORT Publishing, 2013, 166 p., pp. 134-136.

15. Substantiate the role of the using of export revenues in the formation of infrastructures and the in development of integration relations in the agrarian sector / The collection includes “3d International Conference on Science and Technology” Held by SCIEURO in London: Printed and Bound by Berforts Information Press Ltd, United Kingdom, 2013, 144 p., pp. 62-70.

Эльнур Абиль оглы Мамедов

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДОХОДОВ ПОСТУПИВШИХ ОТ ЭКСПОРТА

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и перечня использованной литературы.

Во **“Введении”** диссертационной работы актуальность темы была обоснована в надлежащем порядке, уровень изучения проблемы соответствует уровню исследования ученых мира и Azerbaijan, а также во введении нашли свое отражение цель, обязанности, научные новшества, методологические основы, информационная база и практическое значение работы.

В первой главе диссертационной работы под названием **“Теоретически - методологические основы использования доходов в условиях рыночных отношений”** были изучены теоретически - методологические основы понятия «экспортные доходы» и категории «доходов», были обоснованы их специфические особенности. Была изучена роль доходов в аграрном секторе как стимулятор развития и ведущий фактор социально-экономического прогресса.

Во второй главе диссертационной работе под названием **“Исследование современного состояния использования экспортных доходов в аграрном секторе в Azerbaijan”** изучаются анализ и направления развития современного состояния экспорта как важная составная часть внешнеэкономической деятельности, нынешнее состояние экспортных доходов в аграрном секторе и анализируют их использования.

Третья глава диссертационной работы посвящена изучению **“Направлений стимулирования использования экспортных доходов в аграрном секторе”**. В этой части работы были исследованы такие значимые вопросы как регулирование экспорта и усовершенствование ее товарной структуры, направление усовершенствования механизма использования экспортных доходов в аграрном секторе и воздействие использования экспортных доходов на социальное развитие села.

В **“Заключении”** работы были установлены конкретные результаты, исходящие из содержания работы, были выдвинуты теоретически и практически значимые предложения, научно обоснованные по соответствующему направлению работы.

Elnur Abil oglu Mammadov

**IMPROVEMENT OF THE ECONOMIC MECHANISM OF THE
USAGE OF REVENUES INCOMING FROM THE EXPORT**

SUMMARY

The thesis consists of the introduction, three chapters, conclusion and the chapters of used sources.

In the **“Introduction”** part of the thesis the actuality of the subject was duly substantiated, the learning level of the problem was given by way of researches of world and Azerbaijani scientists, purpose, responsibilities, scientific innovation, methodological principles, information base and practical importance was described.

In the first part of the thesis named as **“Theoretical - methodological principles of income using in market relations state”** theoretical - methodological principles of concept of export revenues, theoretical - methodological principles of “income” category were learned and specifics were substantiated. The role of incomes as a booster of development in agrarian sector and foremost factor of social - economic development was studied.

In the second part of the thesis named as **“Research of current situation in using of export revenues in agrarian sector in Azerbaijan”** analysis and development tendency of current situation in export, current situation of export incomes in agrarian sector and situation of using it were studied.

And the third part of the thesis is devoted to studying of **“Directions of stimulating of using of export revenues at agrarian sector”**. In this part of the research work important issues as regulation of export and development of commodity structure, development directions of export revenues using mechanisms and influence of export revenues using on social development of village were researched.

In the **“Conclusion”** part of the thesis concrete results were defined and theoretical and practically important suggestions scientifically substantiated on relevant research direction were made.

**МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
АГРАРНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

Kağız formatı (210x297) ¼
Kağız №1, uçot cap vərəqi 1,0 ç.v.
sifariş № 259, tiraj 100

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin mətbəəsi

Rezoqrafiya üsulu ilə çap olunmuşdur
Gəncə şəhəri, Ozan küçəsi, 102

На правах рукописи

ЭЛЬНУР АБИЛЬ ОГЛЫ МАМЕДОВ

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДОХОДОВ ПОСТУПИВШИХ ОТ
ЭКСПОРТА**

5308.01 - “Общая экономика”

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискании научной степени
доктора философии по экономике

Гянджа - 2014